

БІЛЯ ДЖЕРЕЛ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 811.16:378.096(477–25) «1920/1930»

О. Л. Паламарчук, О. Р. Чмир

СЛАВІСТИКА В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

У статті йдеться про діяльність викладачів кафедри слов'янської філології Київського університету між двома світовими війнами.

Ключові слова: історія української славістики, учені-слависти, Київський університет.

The article deals with the activity of the teachers of the Slavonic Languages department in the Kyiv University between two World Wars.

Key words: history of Ukrainian slavonic studies, Slavonic scientists, Kyiv University.

Як відомо, славістика в Україні має давні й міцні традиції: майже два століття минуло відтоді, як в університетах було введено спеціальність «слов'янська філологія» і розпочато підготовку фахівців-славистів.

Одним із осередків, де розвивалося слов'янознавство, був Київський університет св. Володимира (у Російській імперії основними центрами славістичних досліджень традиційно були університети). Відкриття кафедри історії та літератур слов'янських нарід у Київському університеті св. Володимира передбачалося і регламентувалося тимчасовим чотирирічним статутом університету, який прийняли 15 липня 1842 року. Фактично викладання почалося в другому півріччі 1846–1847 навчального року, коли курс чеської мови прочитав

ад'юнкт К. Ф. Страшкевич. До 1917 року кафедру посідали тільки три професори – з 1847 до 1875 – випускник Головного педагогічного інституту в Петербурзі В. Я. Яроцький (професор із 1856 року); з 1875 до 1881 – професор О. О. Котляревський; а з 1882 до 1917 (з перервою впродовж 1912–1913 років) – професор Т. Д. Флоринський.

Т. Д. Флоринський, довголітній глава славістики в Університеті св. Володимира, не був генератором ідей, творцем нових наукових напрямів, але, безперечно, був прекрасно підготовленим славістом із широким колом філологічних та історичних інтересів, добре обізнаним зі станом справ у цій галузі наукових знань. Він був автором багатьох лінгвістичних та історичних праць, систематично публікував критико-бібліографічні огляди найновішої літератури зі слов'янознавства в київських «Університетских известиях» та «Записках Историко-филологического факультета С.-Петербургского университета», його «Лекции по славянскому языкознанию» тривалий час використовували як посібник у різних університетах. Т. Флоринський читав курси з історії, етнографії слов'янських народів, викладав мовознавчі дисципліни, даючи студентам глибокі знання. Суспільно-політичні погляди Т. Флоринського відзначалися крайнім консерватизмом, він був переконаним противником визнання окремішності української мови, його статті з окресленої тематики, викликали гострі заперечення відомих учених (Г. Ягича, О. Брюкнера). Навряд чи кафедра, очолювана професором Т. Флоринським, могла формувати у студентів українознавчі зацікавлення. Та ґрунтовна наукова підготовка студентів-славістів, можливість відвідати країни, де проживали інші слов'янські народи, побувати у великих славістичних центрах сприяли формуванню незалежних наукових та суспільних поглядів. Київські славісти молодшого покоління, що отримали підготовку напередодні подій 1917 року, почали звертатися до українознавчих сюжетів.

У спогадах Олександра Оглобліна детально описується боротьба, яка точилася в 1921–1922 роках у тодішньому ВІНО, що постав на місці університету. На головному факультеті професійної освіти, що об'єднував відділ гуманітарних та точних наук (колишній історико-філологічний та фізико-математичний факультети університету), було відновлено факультетські ради (комісії) та основні кафедри. Це було зроблено з метою хоча б частково зберегти університетську систему освіти. Але за право посісти кафедру точилася жорстка боротьба між проросійськи налаштованими професорами та українською професурою. У результаті боротьби за персональний розподіл кафедр на відділі точних наук «отаборилася російська професура», а гуманітарний відділ перейшов до рук українських професорів. 26 квітня 1922 року було обрано на кафедри гуманітарного відділу М. С. Грушевського (кафедра історії України), С. О. Єфремова (кафедра історії українського письменства – нова доба), Є. К. Тимченка (кафедра історії української мови), М. П. Василенка (кафедра історії слов'ян), М. К. Грунського (кафедра історії російської мови), М. Я. Калиновича (кафедра порівняльного мовознавства), а також М. Л. Туницького, який посів кафедру слов'янської філології.

Згідно зі списком особового складу історико-філологічного факультету на перше січня 1918 року [Alma mater 2001, с. 177–178] на кафедрі слов'янської філології було два професори – Тимофій Дмитрович Флоринський, заслужений позаштатний ординарний професор, доктор слов'янської філології та Олександр Митрофанович Лук'яненко, в. о. екстраординарного професора, магістр слов'янської філології; приват-доценти – Степович Андроник Іоаникійович, кандидат; Яворський Юліан Андрійович, доктор філософії; Рихлік Євген Антонович, магістрант. При кафедрі проходив підготовку до професорського звання Михайло Опанасович Драй-Хмара. Їхні долі, як і долі ще кількох учених, що працювали на кафедрі протягом

кількох наступних років, склалися по-різному – переважна більшість їх зазнали репресій і припинили наукову роботу. Ті, хто продовжував викладати і займатися славістичними дослідженнями, з різних причин з Києва виїхали.

О. М. Лук'яненко, який закінчив Київський університет 1903 року з двома золотими медалями та дипломом 1-го ступеня [Булахов 1978, с. 57–60], був залишений для підготовки до професорського звання, з 1907 року – приват-доцент. Стажувався в Австрії та кількох слов'янських країнах, володів практично всіма слов'янськими мовами, його магістерська дисертація була відзначена 1913 року премією ім. О. О. Котляревського Російської академії наук. Працюючи професором у Київському університеті, О. М. Лук'яненко досліджував дуже широке коло славістичних проблем. Серед них – порівняльно-історична граматики слов'янських мов («Основные методы и направления в области славянского языкознания в связи с историческим ходом науки языкознания вообще, индоевропейского в частности», 1909; «Сравнительная грамматика славянских языков»), солідні праці зі старослов'янської мови («Древний церковнославянский язык, его значение в цикле наук филологических и богословских», 1912; «Старославянский язык и его значение в цикле филологических наук», 1913, а також дослідження південнослов'янських мов). Монографія «Кайкавское наречие» (Київ, 1905) обсягом понад 300 сторінок стала, на думку Т. Д. Флоринського, «першою цілісною монографією про кайкавське нареччя, заповнила суттєву прогалину в науці слов'янського мовознавства і вагомо збагачує нашу вчену літературу, таку бідну самостійними дослідженнями про слов'янські мови та нареччя» [Флоринский 1905, с. 209]. У 1920 році О. М. Лук'яненко брав участь у роботі ініціативної групи, що займалася створенням філії Київського університету в Криму, і переїхав до Криму. Можна припустити, що саме від'їзд із Києва врятував О. М. Лук'яненка від репресій, які знищили його колег.

Прекрасно підготовленим славістом був приват-доцент Степович (Дудка Степович) Андроник Іоаникійович (1856–1935). Випускник Колегії Павла Галагана, він у 1875 році вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, де під керівництвом професора О. О. Котляревського вивчав слов'янські літератури. Після завершення курсу відмовився від запропонованої підготовки до професорського звання і розпочав педагогічну діяльність у Київському реальному училищі, з 1893 року став директором Колегії Галагана. З 1892 року працював в університеті, читав курси з історії слов'янських літератур («Нариси з історії слов'янських літератур», 1893; «Нарис історії чеської літератури», 1896 рік – праця удостоєна премії графа Д. А. Толстого Російської АН; «Ярослав Врхлицкий и русская литература», 1928; «Заметки о переводах сочинений Алоиза Ирасека», 1934). У творчому доробку вченого багато публікацій, присвячених українознавчим питанням.

Цікавою постаттю серед викладачів кафедри був Юліан Андрійович Яворський (1873–1937). Навчався у Львівському, Віденському, Чернівецькому університетах. Під керівництвом Г. Ягича підготував дисертацію і 1903 року здобув ступінь доктора філософії відділення слов'янської філології. З 1904 року жив у Києві, займався науковою роботою. У 1915 році Київський університет св. Володимира на визнання наукових заслуг обрав Ю. Яворського приват-доцентом кафедри слов'янознавства. 1920 року вчений із сім'єю емігрував до Чехословаччини, активно працював, друкувався в чехословацьких та закарпатських виданнях. Коли Закарпаття 1919 року увійшло до складу Чехословаччини, за підтримки уряду Республіки тут розгорнулися широкі наукові дослідження історії, етнографії, культури краю. Активну участь у цих дослідженнях брали відомі вчені-емігранти, серед яких був і Ю. Яворський (історії слов'янської писемності на Закарпатті була присвячена і його доповідь на Першому з'їзді славістів у Празі 1929 року).

Приват-доцентом кафедри в 1918 році був Євген Антонович Рихлік (1888 – 1937? 1939?). Ґрунтовну славістичну підготовку він одержав на слов'яно-російському відділенні Київського (1909–1910) та Берлінського (1910–1913) університетів. Був активним учасником семінару В. М. Перетца. Після закінчення Київського університету з 1913 року працював на кафедрі. Був співробітником ВУАН [Кравців 1962, с. 289]. Про розмах наукових зацікавлень Є. А. Рихліка свідчать опубліковані ним роботи, тематика яких охоплює дуже широке коло питань («Поэтическая деятельность Ф. Л. Челаковского», 1915; «Огляд музичного життя чехів», 1925; «Досліди над чеськими колоніями на Україні», 1925; «Огляди польських етнографічних видань», 1927).

З 1925 року Є. А. Рихлік працював у Ніжинському інституті народної освіти на посадах професора кафедри мовознавства та письменства, завідувача секції української мови та письменства науково-дослідної кафедри історії культури й мови (з 1927). У 1930 році був заарештований [Біобібліографічний покажчик 2000, с. 71] та засуджений на десять років ув'язнення в концтраційних таборах. У різних джерелах наводяться різні дані про рік загибелі Є. А. Рихліка – у сьомому томі Енциклопедії українознавства – 1939 рік, на сайті <http://memorial.org.ua> – 1937 рік. Реабілітований у 1958 році.

У 1918 році після закінчення підготовки до професорського звання повернувся з Петербурга до Києва професорський стипендіат М. О. Драй-Хмара. Слов'янознавча діяльність цього блискуче обдарованого, європейськи освіченого вченого-поліглота (знав 19 мов) і поета певною мірою залишається в тіні його поетичних та літературознавчих праць. Шлях у науку селянський син із Черкащини розпочинав у Колегії Павла Галагана, куди він вступив за конкурсом у 1906 році. Його однокласниками були П. Филипович та Б. Ларін. У 1910 році М. Драй-Хмара став студентом історико-філологічного факультету Київського університету. У студентські роки він брав

участь у роботі семінару В. М. Перетца. У 1911 році надрукував першу наукову роботу – «Интермедии 1-ой половины XVIII ст. в рукописи Собрания Тихонова Петербургской Публичной библиотеки». Через два роки університет та «Слов'янське товариство» надали М. Драй-Хмарі закордонне відрядження. Він працював у бібліотеках Львова, Будапешта, Загреба, Белграда. Результатом поїздки стала робота про Качича-Міюшича, яку професор О. М. Лук'яненко оцінив так: «Вважаю моральним обов'язком просити факультет про нагородження золотою медаллю талановитого автора, який виявив велику працездатність і довів, що володіє точно науковими методами сучасного історико-літературного досвіду» [Драй-Хмара 2002, с. 474]. Після закінчення університету в 1915 році М. Драй-Хмару було залишено для підготовки до професорського звання. У роки Першої світової війни Київський університет було евакуйовано до Саратова. М. Драй-Хмару було відряджено до Петербурзького університету. Його підготовка до професорського звання здійснювалася під керівництвом визначних славістів О. О. Шахматова, П. О. Лаврова, І. О. Бодуена де Куртене.

Після повернення до Києва М. Драй-Хмара працював в установах ВУАН, керував семінарами слов'янських мов та літератур, секцією слов'янського мовознавства. Опублікував праці, присвячені історії слов'янських літератур («Поема Лесі Українки “Віла – посестра” на тлі сербського та українського епосу»); творчості різних слов'янських письменників («Творчий шлях Казіміра Тетмаера», «Янка Купала (3 нагоди 25-річчя літературної діяльності)»); питанням перекладу («Про чеський переклад поезій П. Тичини»); дослідженням слов'янського фольклору («Сербські народні приповідки»); давніх пам'яток («Фрагменти Мінського пергаменового апракоса XIV в.»). У лютому 1933 року М. Драй-Хмару було заарештовано вперше. Через три місяці його випустили, але не поновили на роботі ні в Інституті мовознавства при ВУАН, ні в Польському

педагогічному інституті, ні в Інституті лінгвістичної освіти, його позбавили членства в Спілці наукових співробітників. Твори М. Драй-Хмари були вилучені з бібліотек, йому заборонили друкуватися. Удруге заарештований 5 вересня 1935 року, звинувачений в участі в «Націоналістично-терористичній організації Миколи Зерова». У ході слідства М. Драй-Хмара відкидав усі звинувачення і винним себе не визнав, зізнань не підписав. Помер у таборі на Колимі 1939 року.

З Київським університетом упродовж кількох років був пов'язаний ще один славіст, наукові інтереси якого сформувалися в дожовтневий час, – Туницький Микола Леонідович (1878–1934). Він народився в родині священика на Полтавщині. Після закінчення в 1899 році Полтавської духовної семінарії навчався в Московській духовній академії у визначного дослідника давніх слов'янських пам'яток Г. О. Воскресенського. Як професорський стипендіат у 1903–1905 роках займався слов'янською філологією в Петербурзькому університеті під керівництвом О. І. Соболевського, О. О. Шахматова, П. О. Лаврова. З 1905 року викладав у Московській духовній академії курси з російської літератури, давньої слов'янської літератури, церковнослов'янської мови. Його наукові інтереси охоплювали широке коло питань, пов'язаних з початковим етапом слов'янської писемності. Ще з студентських років М. Туницький займався вивченням діяльності й творів учня Кирила та Мефодія – Климента Охридського. За працю «Св. Климентій, єпископ словенський» отримав ступінь магістра богослов'я та був нагороджений премією графа Д. А. Толстого в 1915 році.

У 1918 році М. Л. Туницький приїхав до Києва, викладав українську, сербську, польську мови в київських вузах. У надзвичайно складний для університету час М. Л. Туницький очолював кафедру слов'янської філології в Київському університеті (1918–1922). Подальша доля М. Л. Туницького склалася трагічно. Після від'їзду з Києва він викладав у вузах Москви,

Твері, Нижнього Новгорода, брав участь у роботі Словникової комісії АН СРСР (1926). 9 лютого 1934 року М. Л. Туницького, який на той час був професором Московського педагогічного інституту ім. Бубнова, заарештували у зв'язку із сфабрикованою ОГПУ справою «Російської національної партії», яка відома ще як «Справа славистів» [Ашнин, Алпатов 1994, с. 920–930]. У квітні 1934 року його не стало.

З 1919 року почав викладати в Київському університеті Володимир Петрович Петрусь (1886–1957). У 1912 році він склав екстерном іспити на атестат зрілості і вступив на слов'яно-російське відділення історико-філологічного факультету. Після закінчення університету (1916) працював викладачем у 8-й Київській гімназії. З 1919 року викладав у Київському університеті. Був обраний професором слов'янських мов (1920–1921); у 1922–1929 роках був деканом історико-філологічного факультету [Булахов 1978, с. 124]. 26 вересня 1929 року В. П. Петруся було заарештовано і за участь у діяльності «контрреволюційної націоналістичної організації» 18 лютого 1930 року засуджено до трьох років таборів. На арешт В. П. Петруся та В. К. Дем'янчука (1897 – розстріляний 28.11.1938) – ще одного київського славіста, випускника Київського університету, співробітника ВУАН, – не згадуючи їхніх імен, відгукнувся М. Драй-Хмара. 22 грудня 1929 року він опублікував у харківській газеті «Пролетарська правда» статтю «Проблеми сучасної славістики». Ця стаття була власне відгуком на статтю Р. Якобсона «Über die heutigen Voraussetzungen der russischen Slavistik», що з'явилася в жовтні 1929 року в «Slavische Rundschau» і стосувалася передусім обговорення актуальних завдань славістики. Нагадаємо, що того року відбувся 1-ий Міжнародний з'їзд славистів у Празі. У його роботі брали участь і українські славісти – О. Курило, В. Ганцов, П. Бузук. Усі вони незабаром були репресовані. У статті М. Драй-Хмара підкреслював «байдуже ставлення до слов'янознавства як наших керівних кіл, так і широких

верств громадянства» [Драй-Хмара 2002, с. 298–301]. На думку О. Н. Горяїнова, пропозиція автора об'єднати всі наукові сили, що можуть вивчати сучасне слов'янство і створити для цього спеціально комісію при ВУАН, висловлена в цій статті, певною мірою посприяла тому, що вирок В. П. Петрусеві був відносно м'який, його достроково звільнили до закінчення терміну в травні 1932 року й навіть прийняли на роботу до ВУАН. Проте вже в жовтні 1933 року з формулюванням «участь у контрреволюційній організації» його було звільнено з роботи [Горяинов 1990, с. 78–89]. В. Петрусь знову, як у юності, працював обліковцем в установах Києва, а в 1937 році переїхав до Куйбишева і працював в управлінні будівництва Куйбишевського гідровузла. У 1940 році він отримав змогу повернутися до викладацької роботи в Кіровському педагогічному інституті. Його було обрано на посаду професора кафедри мовознавства. Значну частину праць В. П. Петруся не було опубліковано.

Після численних реорганізацій Київський університет у 1933 році відновив свою діяльність. Про відкриття кафедри славистики в ньому не йшлося. Слов'янознавство в Радянському Союзі в цей час було проголошене наукою «фашистською». Порівняльно-історичний метод, що переважно застосовувався в дослідженнях, не відповідав постулатам «нового вчення про мову». У 1934 році відбувся процес у справі так званої «Російської національної партії» («Справа славистів»), фігурантами якого були В. М. Перетц та М. Л. Туницький. Українські слависти, що залишалися в Україні, на цей час уже були знищені. Започаткована традиція української славистичної школи була брутально перервана. І коли після закінчення Другої світової війни академік Л. А. Булаховський відновив кафедру слов'янської філології в Київському університеті, жоден з її колишніх викладачів (нагадаємо, що в Саратові в цей час працював професор О. М. Лук'яненко, а в Кірові – професор В. П. Петрусь) чи випускників там не працював.

ЛІТЕРАТУРА

Аристов Ф. Ф. Юлиан Андреевич Яворский. К 40-летию его литературно-научной деятельности 1892–1932. – Окр. відб. «Временник» Ставропигийского института. – Ленинград, 1932.

Ашинин Ф. Д., Аллатов В. М. Арест и ссылка академика В. Н. Перетца // Известия РАН, серия литературы и языка. – 1994. – № 2.

Ашинин Ф. Д., Аллатов В. М. «Дело славистов». – М., 1994.

Ашинин Ф. Д., Аллатов В. М. «Российская национальная партия» – злобующая выдумка советских чекистов // Вестник РАН. – 1994. – № 10.

Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды. – Минск, 1978. – Т. 3.

Викладачі Ніжинської вищої школи. Біобібліографічний покажчик. – Ніжин, 2000. – Ч. 2–3.

Горяинов А. Н. Славяноведы – жертвы репрессий 20–40-х годов // Советское славяноведение. – 1990. – № 2.

Драй-Хмара М. Літературно-наукова спадщина. – К., 2002.

Енциклопедія українознавства. – Л., 1990.

Кравців Б. Розгром українського літературознавства 1917–1937 рр. // Збірник на пошану українських вчених, знищених большевицькою Москвою. – Париж; Чикаго, 1962

Матвеева Л. Доля академіка Перетца // Україна. Наука і культура. – 1999. – Вип. 30. – С. 207–224.

Оглоблин О. Спогади про Миколу Зерова й Павла Филиповича (публікація за виданням «Безсмертні» (Зб. спогадів про М. Зерова, П. Филиповича та М. Драй-Хмару) – Австралія, 1963) // Хроніка 2002. – К., 1993. – Вип. 1–2 (3–4). – С. 87–116.

Флоринский Т. Д. Критико-библиографический обзор // Университетские (Киевские) известия. – 1905. – С. 209.

Alma mater. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920. – К., 2001. – С. 177–178.

В статті речь іде о діяльності преподавателей кафедры славянской филологии Киевского университета в период между двумя мировыми войнами.

Ключевые слова: история украинской славистики, учёные-слависты, Киевский университет.